

לעילוי נשמת
אבי
ר' יוסף בן יהודה פחימה ז"ל

מלכות בית דוד

המאבק בין אדוניהו לשלמה על כס המלוכה בחינה היסטורית

פתח דבר

לעת זקנתו של המלך דוד עדים אנו למאבק חריף בין שניים מבניו, אדוניהו ושלמה, על כס המלוכה. יש להניח שהמאבק החל עוד לפני המאורעות המתוארים בספר מלכים, והסופר המקראי תיאר את שלביו המכריעים כאשר המאבק הגיע לשיאו. ענייננו בפרשה זו הוא בעיקר מן הצד ההיסטורי. נעמוד על המאבק בין שני היריבים למן תחילתו ועד לסיומו במות אדוניהו בפקודת שלמה. בדיונו נביא דעות שונות של חוקרים ונדון בהן. בתיאור המאבק נעסוק בדברים אלה:

- א. טענותיהם המשפטיות של שני היריבים, במיוחד לאור העובדה שאת כס המלוכה לא ירש הבן המבוגר, אדוניהו, אלא אחיו הצעיר ממנו, שלמה.
- ב. התהוותם של שני מחנות יריבים, ומניעיהם של כמה דמויות חשובות בהצטרפותם למחנה זה או אחר.
- ג. פעולותיו של אדוניהו להשגת המלוכה, הזבח שערך בעין-רוגל ומשמעותו.
- ד. מהות פעילותו הבלטת של נתן הנביא בשורות מחנה שלמה.
- ה. שבועת דוד לבת-שבע ששלמה בנה ימלוך אחריו.
- ו. הכרעת דוד והמלכת שלמה ומשמעותה לגבי המאבק עם אדוניהו.
- ז. צוואת דוד לבנו בערוב ימיו.
- ח. מסע חיסול היריבים של שלמה.

א. טענות היריבים

בסוף ימיו של דוד התנהל מאבק חריף בין אדוניהו לשלמה על ירושת כס המלוכה, ולכל אחד מהם היו טענות משפטיות כבדות משקל. יש להניח כי המאבק לא פרץ פתאום, אלא החל זמן רב קודם לכן והתעצם מאוד בערוב ימיו של דוד.

1. טענת אדוניהו

1.1 – אדוניהו טוען לזכותו להיות המלך אחרי דוד אביו, מכוח העובדה שהוא המבוגר בבניו לאחר שאחיו הגדולים ממנו אינם בין החיים. אמנון הבכור הומת בידי אבשלום; אבשלום, השני לו, נהרג בעת שמרד בדוד; וכלאב מת גם הוא¹, הואיל ואין

1. שמ"ב ג; דהיי"א ג א, וראה "כלאב" אינצקלופדיה מקראית, ד, עמ' 104; ש"י פייגין, מסתרי העבר – מחקרים במקרא ובהיסטוריה עתיקה, ניו יורק, תשי"ג, עמ' 70-71, 198-199; ש"י ייבין, מחקרים בתולדות ישראל ואוצרו, ת"א-ים תשי"ד, עמ' 196-197.

שומעים עליו מאומה. בהתאם להלכה, ירושה נחלקת בין כל הבנים בשווה, והבכור נוטל שני החלקים (פי שניים). היות שהמלוכה אינה ניתנת לחלוקה, על כן מובן שהבכור הוא יורש הכס. במקרה שלפנינו אמנם הבכור איננו, אבל אדוניהו הוא המבוגר שבאחים, ועל יסוד זה הוא תובע לעצמו את הירושה. ואמנם גם שלמה מכיר בצדקת טענתו של אדוניהו, וחד לכך אנו מוצאים בדבריו אל אמו: "...ושאלי לו את המלוכה כי הוא אחי הגדול ממני" (מלי"א א ו). על טענה זו חוזר אדוניהו בבקשו את אבישג השונמית: "ויאמר את יודעת כי לי היתה המלוכה ועלי שמו כל ישראל פניהם למלוך" (שם ב יד), וגם הכתוב מדגיש עובדה זו בהערתו: "ואותו ילדה אחרי אבשלום" (מלי"א א ו).

1.2 — "ועלי שמו כל ישראל פניהם למלוך" (ב, יד), אומר אדוניהו. נראה כי טענה כבדת משקל זו מביעה כי דעת הקהל הכירה במועמדותו ובזכותו למלך תחת אביו. אין זה מקרה יחיד שהעם מתערב באופן פעיל בבחירת מלכו², ועל-פי זה אפשר להבין את מהות טענתו זו של אדוניהו לכס המלוכה.

2. טענות שלמה ותומכיו

2.1 — תומכי שלמה הכירו בעובדה שאכן אדוניהו הוא המבוגר שבאחים, וכך זוכה הוא להכרת הציבור ותמיכתו בו לכס המלוכה. אולם מוצאים אנו בדברי בת-שבע אל המלך טענה לא פחות חשובה: "ואתה אדני המלך עיני כל ישראל עליך להגיד להם מי ישב על כסא אדני המלך אחריו" (א כ). כלומר זכותו של המלך לקבוע בחייו מי יהיה יורשו, ורשאי הוא לבכר את הצעיר על פני המבוגר. טענה זו חוזרת ונשנית גם בפני נתן הנביא: אדני המלך, אתה אמרת אדוניהו ימלך אחרי והוא ישב על כסאי? ... אם מאת אדני נהיה הדבר הזה ולא הודעת את עבדך מי ישב על כסא אדני המלך אחריו!" (א כד-כז).

2.2 — התערבותו הפעילה מאוד של נתן הנביא להמלכתו של שלמה, אפשר שהיא מרמזת שהנביא ראה עצמו מחויב לכך, שכן הוא נציגו של ה' ומביא דברו. אמנם טענה זו אינה בכתובים, אך הד לה ייתכן שעולה מדברי אדוניהו אל בת-שבע: "ותסב המלוכה ותהי לאחי, כי מה' היתה לו" (ב טו)³.

ב. המחנות של היריבים

במאבק בין שלמה ואדוניהו התלכדו מחנות שתמכו ביריבים. נשתדל לזהות את הרכב המחנות ולעמוד על המניעים של האישים והדמויות שנמנו אתם.

2. לעניין פעילות העם בבחירת המלך וקביעת המועד, עיין: שופטים ח כב — גדעון; שמי"א ח יד, י כד, יא טו — שאול; שמי"ב ה א-ג — דוד; מלי"א יב א — רחבעם; מלי"א יב כ — ירבעם.
3. ראה: מ' גרסיאל, ראשית מלכותו של שלמה, חיבור גמר לקראת התואר "מוסמך במדעי הרוח", אוניברסיטת ת"א, תשכ"ח, עמ' 26 ואילך. א"א ספיוזר, "משפט המלך", בתוך: האבות והשופטים (בסדרה: ההיסטוריה של עם ישראל), עמ' 297-300; א' אהוביה, "ואין משתמשין בשרביטו", בית מקרא יב (תשכ"ז), עמ' 35 ואילך; דה-11, חיי יוס' ב' בישראל בימי המקרא א, ת"א 1969, עמ' 107-108, 111-113; ש' זלבסקי, "ערמת אדוניהו וחכמת שלמה", בית מקרא נז (תשל"ד), עמ' 229-255; פי נאמן, "הקמת מלך והורשת המלוכה בישראל", בית מקרא מא (תשל"ל), עמ' 189-201.

1. מחנה אדוניהו

עם תומכי אדוניהו נמנים: א. יואב בן צרויה (א ט; ב כח);
ב. אביתר הכהן (א ז, יט, כה; ב כב); ג. אנשי יהודה עבדי המלך (א ט); ד. אחיו בני המלך (א ט); ה. שרי צבא (א כה).

א. יואב בן צרויה

הדמות הבולטת במחנה אדוניהו היא יואב בן צרויה, בן אחות דוד, משבט יהודה (דה"א ב טז). יואב שימש כשר צבא דוד, הצטיין בפעילותו כמצביא, וביסס את מעמדו בחצר המלך בזכות אומץ לבו ומסירותו ללא קץ לדוד, הוא הצטיין גם בחכמה ותבונה בסילוק יריביו שעמדו בדרכו, לעתים בצורה אכזרית ביותר. יתרה מזו: הוא נקט וביסס עמדה על־שבטית – את מרד אבשלום דיכא בעזרת שבט יהודה, וכן דיכא את מרד שבע בן בכרי, בן הימני, אשר על כן תמוה שנקט תפיסה מסוימת במאבק בין האחים. מה ראה יואב לתמוך באדוניהו לכס המלוכה? על כך חלוקות הדעות.

גרסיאל אומר כי "הצטרפותו של יואב למחנהו של אדוניהו נראית לי כבעלת רקע אישי ואין להסבירה כאוריינטציה פוליטית, יואב היה מלא חששות מפני בת־שבע ובנה שלמה, לפי שידין מגואלות בדם אוריה החתי, בעלה הראשון של בת־שבע"⁴. ווטרמן⁵ סובר, כי חלו שיבושים בסדר ההיסטורי, כלומר צוואת דוד קדמה ליריבות בין שני המחנות, וכאשר תוכן הצוואה נודע ליואב, נזדרז ותמך באדוניהו. אחרים תולים את הצטרפותו של יואב אל אדוניהו בציפיותיו של הראשון לפיתוח צבא קבע, לביטול צבא השכירים (כגון הכרתי והפלתלי) ושילוב יחידת הגיבורים אשר לדוד בתוך הצבא. אם נכונה סברה זו, הרי שיש מקום לדעה שדוד ביקש למעט בכוחו של יואב על־ידי הוצאת יחידת הגיבורים והכרתי והפלתלי משליטתו של יואב.

פייגן⁶ מסביר את הצטרפותו של יואב בשאיפה של אדוניהו להחזיר את כוח ההשפעה וההגמוניה הבלעדית של שבט יהודה, "שכן הוא מבקש להשיב לחברון (עיר הולדתו) את כבודה, להשיב את הכהן הזקן על כנו, שהמפקד יהיה רק יואב הזקן, שמקורביו הגיבורים יהיו רק בני יהודה". הטענה בדבר שיבוש היסטורי אינה נראית לנו, מפני שאין להסביר לפיה את כל המאבק חוץ מהצטרפותו של יואב למחנה אדוניהו, אף ההסבר שיואב הצטרף לאדוניהו משום ציפיותיו בדבר פיתוח צבא קבע אינה נהירה, שהרי אפשר היה לצפות כך גם משלמה. נראית לנו דעתו של גרסיאל, שהצטרפותו של יואב למחנה אדוניהו נבעה ממניעים אישיים. לזאת יש להוסיף, שייתכן שיואב העריך שאדוניהו ימלוך מכוח היותו המבוגר שבאחים.

ב. אביתר הכהן

אביתר הכהן היה שריד למשפחת כוהני נוב שהושמדה בידי שאול, ולכן קשר את גורלו עם דוד בגדוד. בהצטרפותו לאדוניהו יש לראות צעד ברור של התנגדות לחוגי בנימין

4. מי גרסיאל, מלכות דוד – מחקרים בהיסטוריה ועיונים בהיסטוגרפיה ת"א, 1975, עמ' 161-162.

5. W. Waterman, "Some Historical and Literary Consequences of Probable Displacement in I Kings 1-2" JAOS 60 (1940), pp. 383-390.

6. פייגן, מסתרי העבר, עמ' 79, וראה גם: א' בורשטיין, מחביוני העבר – מחקרים בתולדות ישראל ותרבותו, רמת־גן תשכ"ה, עמ' 19-20.

שתמכו בשלמה, שכן עדיין שמורה הייתה בלבו טינה לשבט בנימין על הטבח האכזר שעשה שאול במשפחתו. השערה זו מתיישבת יפה עם צעדו של שלמה לאחר עלייתו על כס המלוכה, בהגלותו את אביתר לענתות אשר בארץ בנימין (ראה להלן).

ג. אנשי יהודה עבדי המלך

אלה מזוהים, בדרך כלל, כבני שבט יהודה הנושאים משרות ממלכתיות. הם שאפו כנראה לחדש את ההגמוניה של שבט יהודה לנטוש את הגישה העל-שבטית של דוד, ולחדש את המלוכה דווקא בחברון כעיר בירה. זהות אינטרסים זו בינם ובין אדוניהו הביאה לידי הצטרפותם אליו.

ד. אחיו בני המלך

יש לזהותם כבני המלך המבוגרים שנולדו בחברון. מעדות הכתובים קשה להוכיח אם לקחו חלק פעיל במאבק, וכנראה שהיו מוזמנים בלבד ולא לקחו חלק פעיל במאבק לטובת אחד הצדדים.

ה. שרי צבא

בזיהוי שרי הצבא, מלבד יואב בן צרויה, מבקשים לראות גם את עמשא בן יתר, ולא אבישי בן צרויה אחיו של יואב, כדעת גרסיאל⁷ האומר: "א. אף על פי שפקד אבישי בהזדמנויות שונות על מחנות צבאיים, לא נתייחד לו הכינוי 'שר צבא'. ב. מכיוון שאבישי אינו נזכר לא בתיאור המאבק על הכסא, לא בצוואת דוד, ואף לא בענישת היריבים בידי שלמה, מסתבר שכבר נסתלק מן העולם", ולדעת חז"ל⁸ נספה במגפה שלאחר מפקד העם ועל סמך האיזכור "ואת עמשא בן יתר שר צבא יהודה" (ב לב). ונראה כי כוונת הדברים לעמשא בן יתר, אשר יחד עם יואב תמך באדוניהו. אנו מניחים, כי עמשא בן יתר הצטרף למחנה אדוניהו בהשפעתו של יואב, אשר ביקש לחזק את מחנה אדוניהו במפקדים צבאיים בכירים.

2. מחנה שלמה

עם תומכי שלמה כירש המלוכה נמנו: א. נתן הנביא; ב. צדוק הכהן; ג. הכרתו והפלתו; ד. שמעי ורעי; ה. הגיבורים אשר לדוד.

א. נתן הנביא

המפרשים סוברים כי תמיכת נתן בשלמה נבעה מכוח השבועה שנשבע דוד לבת-שבע⁹. לדעתנו, את תמיכת נתן בשלמה יש לראות כחמשכה של תמיכה מוסרית רצופה. נתן הוא שהוכיח את דוד על פרשת בת-שבע ומות אוריה, והוא שנתן את השם ידידיה לשלמה

7. גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 162.

8. ברכות סב ע"ב.

9. י' קויפמן, מכבשו של היצירה המקראית, ת"א תשכ"ו, עמ' 183, וראה: א' ארליך, מקרא כפשוטו, כרך ב, עמ' 276, בפירושו למל"א ד ה, ד"ה ועזריהו בן נתן; פייגין, מסתרי העבר, עמ' 81; נאמן, הקמת מלך והורשת המלוכה בישראל, עמ' 200.

בדבר הי' (שמ"יב יב כה). בתמיכתו בשלמה, על-ידי הופעתו לפני דוד ובקשתו ממנו להצהיר פומבית בדבר היורש אותו, ממשיך נתן הנביא בקו המוסרי העקיב שהחל בו מאז מעשה דוד ובת-שבע¹⁰.

ב. צדוק הכהן

על-פי עדות הכתוב: "ואת צדוק הכהן ואחיו הכהנים לפני משכן ה' בבמה אשר בגבעון" (דה"א טז לט), צדוק ממונה על הבמה אשר בגבעון, אותה במה שבנה שאול במטרה להרגיע את הרוחות לאחר שהחריב את נוב והרג את כהניה. אנו מניחים, שמינויו של צדוק בא לו בשל מעמדו בקרב שבטי הצפון. מתוך כך מובנת המחווה לשבט הצפון בהבאתו של צדוק לירושלים, וכן בצירופו של זה ליד אביתר כשר על-ידי דוד. את תמיכתו בשלמה אפשר להסביר בשתיים: א. גם שבטי הצפון תמכו בשלמה; ב. מסיבתו הפרטית והיא יריבותו עם אביתר הכהן על תפקיד הכהונה.

ג. בניהו בן יהוידע

את תמיכת בניהו בן יהוידע בשלמה יש להבין על רקע יריבותו עם יואב בן צרויה. גרסיאל¹¹ מעלה השערה מעניינת, שדוד טיפח את בניהו מתוך כוונה ברורה למעט בכוחו של יואב. דוד חיזק את מעמדו של בניהו בהתמדה, ואף מסר לידיו את הפיקוד על יחידת משמר המלך – הכרתי והפלתי.

ד. הכרתי והפלתי

בזיהוי היחידה וחייליה חלוקות הדעות בין החוקרים¹². יש הסוברים שהמדובר ביחידה של שכירים פלשתים, ויש סוברים שהם בני עממים אשר מוצאם ממצרים. מקובלת עלינו הדעה שהייתה זו יחידה שהורכבה מחיילים פלשתים, כנראה לאחר שהפלשתים הובסו בידי דוד. היא מוזכרת בפעילותה במרד אבשלום (שמ"יב טו יח-כב), במרד שבע בן בכרי (שם כ ז). וכן בתמיכתה בהמלכת שלמה במאבקו נגד אדוניהו (מל"א א ו, א כו, לב-לג, לח, מד).

היחידה הייתה במעמד עצמאי, מחוץ לפיקודו של שר הצבא יואב בן צרויה, ובראשה עמד בניהו בן יהוידע. תפקידה היה שמירה על בטחון פנים, דיכוי מרידות וכיו"ב, משום שהרכבה האתני הקנה לה אפשרות פעולה ללא מעורבות רגשית לאומית או שבטית וכדומה. מהפעלתה המהירה והיעילה בשני מקרי המרד בירושלים אפשר ללמוד שמקום מושבה היה בירושלים¹³.

ה. שמעי ורעי

"ושמעו ורעי והגבורים אשר לדוד לא היו עם אדוניהו" (מל"א ח). מהצמידות ל"גבורים אשר לדוד" נוכח להסיק שהמדובר היא במפקד היחידה הזאת, כמו: "ובניהו בן יהוידע

10. אי בירם, דברי ימי ישראל בזמן המקרא במסגרת המזרח הקדום, ספר ג, חיפה, תשכ"ד, עמ' 450.

11. גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 182.

12. ראה ב' מזק"ה הפלשתים ומלחמותיהם בישראל", בתוך: בימי האבות והשופטים (בסדרה: ההיסטוריה של עם ישראל), עמ' 234-243.

13. גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 59.

והכרתי והפלתיו" (מל"א א לח מד). יש המוצאים סימוכין לכך, שכאשר חוזר המספר למנות את תומכי שלמה, שלא הוזמנו לחגיגת אדוניהו, שוב אין בא זכרו של שמעי, כיוון שהוא כלול כמסתבר בגיבורים, וכן יש לראות בשם שמעי ורעי שם אחד¹⁴. תרגום השבעים גורס: רעי=ראשי, ולכן יש לקרוא: ושמעי וראשי הגיבורים אשר לדוד; או: ושמעי ראש הגיבורים אשר לדוד. שמעי הוא אפוא ראש יחידת הגיבורים אשר לדוד, והוא מונה על-ידי שלמה לנציב בארץ בנימין (מל"א ד יח)¹⁵.

ו. הגבורים אשר לדוד

רשימת הגיבורים אשר לדוד מצויה בכתובים בשני מקומות: שמואל ב כג ח-לט; דברי הימים א יא יא-מא. אחדים מן החוקרים סוברים, כי גרעינה של יחידה זו נתגבש בתקופת נדודי דוד בברחו מפני שאול. גודלה התאים להיקף הכוחות הצבאיים שעמדו לרשות דוד באותה תקופה. היחידה התפתחה ולשורותיה נוספים עוד גיבורים, והם הרשומים בדה"א (סוף פרק יא ופרק יב). יחידה זו לקחה חלק פעיל במשימות שונות, כגון: הגנה על דוד בברחו מפני אבשלום (שמ"ב טו ו), דיכוי מרד שבע בן בכרי (שמ"א כ ז), וכן בתמיכה בשלמה לכס המלוכה.

מתוך המקורות המקראיים¹⁶ עולה לגבי יחידה זו, כי היא: א. כללה לוחמים מצטיינים; ב. נטלה חלק פעיל במשמר המלך ובדיכוי מרידות; ג. שוכנה בזמן שלום בירושלים. כל אלה הקנו לה כושר פעולה במאבק שבין שלמה ואדוניהו.

ג. פעילות היריבים והכרעת דוד

הזבח של אדוניהו

אדוניהו אינו ממתין באפס מעשה עם מות אביו דוד, אלא עושה מעשה שיש בו כדי לממש את כוונתו בדבר ירושת כס המלוכה: הוא עורך זבח בעין-רוגל ומוזמנים אליו מגדולי העם הנמנים עם המנהיגות הוותיקה. מתוך קריאה בכתובים עולה שאין זו חגיגה תמימה: "וזבח אדוניהו צאן ובקר ומריא" (מל"א א ט). במקומות אחרים¹⁷ היה זבח כזה חלק של טקס הכתרת המלך. האם זו משמעותו גם כאן?

הכתוב מציין את רשימת המוזמנים לזבח וכן את אלה שלא הוזמנו. עם הראשונים נמנים יואב בן צרויה ואביתר הכהן שעזרו "אחרי אדוניהו", ואילו שלמה ותומכיו – צדוק הכהן ובניהו בן יהוידע ונתן הנביא ושמעי ורעי אשר לא היו עם אדוניהו – אינם בין המוזמנים. מתוך כך אפשר לעמוד על כוונותיו של אדוניהו ועל פשר הזבח.

שתיקתו של המספר בדבר מטרותיו האמיתיות של אדוניהו, מציבה בפנינו קשיים: האם נתכוון למלוך ממש, או האם נתכוון למשול כעוצר או שמא עמד להכריז עצמו כיורש עצר¹⁸? מכל מקום, בכל אחת מכוונות אלה יש לראות אקט של התמלכות בעוד

14. שם, עמ' 166.

15. שם, עמ' 168.

16. שמ"ב טז א-ז; כ ז; מל"א א ח י; נחמיה ג טז; שמ"ב כג ח-לט, טו ז-ז.

17. עיין שמ"א, יא יד-טו; שמ"ב טו יב-יג.

18. גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 170.

דוד בחיים, וזהו מעשה הגובל במרידה במלכות. ואכן, יש הרואים¹⁹ במעשה הזבח של אדוניהו מרידה במלכות, אף-על-פי שלדעתם הועיד לו דוד את המלוכה מכוח היותו גדול הבנים – "ואותו ילדה אחרי אבשלום" (שם ו). בהתאם לזאת הם מסבירים את הצטרפותם של יואב ואביתר למתנהו של אדוניהו. "ואף על פי שהיה אדוניהו עושה שלא כהוגן לנהוג בעצמו מנהג מלך בחיי אביו לא עצבו אביו כי חשק בו מאד בעבור יופיו"²⁰, ורק התערבותו של נתן הנביא ברגע האחרון מנעה את המלוכה ממנו.

גם גרץ²¹ סבור, שדוד רצה להוריש את המלוכה לאדוניהו, אולם לדעתו אין לראות בזבח מעשה מרד, והצטרפותם של יואב ואביתר למתנהו מלמדת על כך. יתרה מזו: אילו הייתה כאן כוונה למעשה מרד, היה לו ליואב, שר הצבא, להכין עצמו לקראת אפשרות של מאבק גלוי²². לעומתם, יש הרואים במעשה הזבח אקט של מרד בדוד, והימצאות אביתר הכהן שם מעידה שאכן משה את אדוניהו למלך. בדעה זו מחזיק גם זלבסקי²³. לדעתו, יש לראות במעשהו של אדוניהו ניסיון למרד, לא רק מנוסת ההמלכה המפורשת "מלך אדוניהו" (מל"א א יא-יג), "אדוניהו מלך" (שם מ), "יחי המלך אדוניהו" (שם כה), כי יאין להעלות על הדעת כלל, שהמועמד לרשת את כס המלוכה יארגן כינוס כזה לנכבדי המדינה בעיר-רוגל ללא שיודיע על כך מראש למלך וללא קבלת ברכתו. ואם אדוניהו לא שאל את פי המלך, האין בכך ראייה מספקת למרידתו של אדוניהו בדוד אביו? הכוחה לדבריו מביא זלבסקי את סמיכות הפרשיות בין חוליו של דוד והטיפול בו (שם א-ד) למעשהו של אדוניהו, אשר ביקש לקבוע עובדות מוגמרות בדבר התמלכותו.

אולם אנו סבורים, שלא היה כאן מעשה מרידה בדוד, וזאת מכמה טעמים:

א) אילו חשבו יואב ואביתר שמעשהו של אדוניהו הוא בבחינת אקט של מרד, ספק רב אם אמנם היו תומכים בו.

ב) אילו היה זה צעד של מרד, הרי יואב, שר הצבא החכם והיודע מאבקים ודיכוי מרידות, היה מכין מבעוד מועד צבא למקרה של התנגשות עם המלך.

ג) סמיכות הפרשיות של תיאור הטיפול במלך ומעשהו של אדוניהו, אין בה כלל כדי ללמד על אקט של מרידה.

ד) מתוך תגובת מחנה אדוניהו לאחר שנודע להם כי שלמה הומלך בידי דוד נראה, כי לא היו ערוכים כלל וכלל למעשה מרידה.

נראה לנו כי הכתוב הקפיד לתאר את חוסר החלטתו²⁴ של אדוניהו ואת המתח החריף שהיה שרוי בו: מצד אחד, וכי לא העז אדוניהו להתמרד באביו, אולי משום שלמד מנסיונו של אבשלום; ומצד שני, רצה אדוניהו להבטיח לעצמו את כס המלוכה. על כן יש לראות במעשה הזבח פעולה של לחץ מצד אדוניהו ותומכיו על דוד להכריז באופן ברור מי ימלוך אחריו, ולהסב את תשומת לבו לעובדה שאדוניהו הוא הבן שצריך לרשת אותו. (בימינו היו קוראים לזאת, ליצור "דעת קהל").

19. ארליך, מקרא כפשוטו, כרך שני, עמ' 263-264.

20. שם, שם.

21. גרץ, ספר דברי ימי ישראל, חלק א', עמ' 64-65.

22. נאמן, הקמת מלך והורשת המלוכה בישראל, עמ' 200.

23. זלבסקי, המאבק על המלוכה בין אדוניהו לשלמה, בית מקרא ד (סג) תשל"ה.

24. ראה: גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 170.

שבועת דוד לבת־שבע

עם הגיע השמועה בדבר הזבח של אדוניהו בעין רוגל, החל נתן הנביא בפעילותו למניעת המלכת אדוניהו. הוא האיץ בבת־שבע שתופיע לפני דוד ותזכיר לו שנשבע לה ששלמה בנה יירש את המלוכה. לאחר מכן הופיע הוא עצמו לפני המלך ומילא אחר דבריה. בדברי הכתוב נאמר: "לכי ובואי אל המלך דוד ואמרת אליו הלא אתה אדוני המלך נשבעת לאמתך לאמר כי שלמה בנך ימלך אחרי והוא ישב על כסאי, ומדוע מלך אדניהו" (שם ג).

שבועת דוד לבת־שבע בדבר המלכת שלמה תחתיו לא זו בלבד שמקשה על הבנת הפרשה כולה, אלא אף אמיתותה שנויה במחלוקת. שכן לא מצאנו אפילו רמז דק שדוד נשבע שבועה זו לבת־שבע. רוב החוקרים סבורים, שאמנם דוד נשבע שבועה זו במעמד פרטי. כנראה, ניתנה כפיצוי על העוול שגרם לה דוד וכניחומים על מות ילדם המשותף הראשון – פורענות שהיה בה מסימני תוכחת ה' וקיום נבואת נתן. "ככל שגדל הילד גדלו סיכוייו לזכות בכתר בבוא העת. מרדו של אבשלום, כמו גם התנשאותו של אדוניהו, נבעו אפוא מדאגתם לקיפוח זכותם לכתר בגינה של אותה שבועה"²⁵.

לדעת גרסיאל השבועה הייתה במעמד פרטי – "זו היתה שבועה אישית שנשבע המלך לבת־שבע, ומכאן דרישתם של נתן ובת־שבע שהמלך יתן פומבי להחלטתו. אנו מניחים כי דבר קיומה של השבועה הפרטית הסתנן לידיעת הציבור (כנראה היה מי שדאג להדלפה במגמה לבצר את מעמדו של שלמה), והשמועה הניעה את אבשלום ואדוניהו לפעול כפי שפעלו. ואולם משקלה של שבועה פרטית עדיין לא היה בכוחו להכריע את הכף, כל זמן שהמלך לא פסק ברורות בנדון"²⁶. יתרה מזאת, במאבק שבין אדוניהו לבין שלמה התנגשו שתי זכויות: הזכות החוקית של אדוניהו והזכות של שלמה בתוקף השבועה. השבועה קיפחה את זכותם של אחי שלמה הגדולים ממנו²⁷.

כנגדם סבורים מקצת החוקרים (נאמן²⁸, ארליך²⁹) ששבועה זו לא ניתנה. נאמן מנמק דעתו בפירוט:

א מדברי בת־שבע לדוד עולה הד קול חרדה לגורלה ולגורל בנה לאחר מות דוד. לכן אין ספק שאילו הייתה בידה שבועה כזאת, היתה מתעוררת מאליה ללכת אל דוד ולהזכיר לו, ואולם מדברי נתן אליה: "איעצך נא עצה ומלטי את נפשך" משמע שהייתה זו עצה בלבד, עצת ידיד נאמן בשעת חירום, שהיא עצמה לא ידעה עליה ולא העלתה אותה על דעתה.

ב נתן הנביא אינו אומר לבת־שבע לכי **והזכרת** למלך את השבועה אשר נשבע לך. אלא "לכי ואמרת אליו", ולשון אמירה זו מעידה שהנביא מלמד אותה להגיד ולומר דבר חדש שלא ידעה עליו קודם לכן.

ג אילו הייתה שבועה כזאת קיימת והייתה ידועה למספר מצומצם של אנשים ממקורבי המלך, היו הדברים ידועים גם לאחיותופל הגילוני יועץ דוד, ולא היה זה ממריד את אבשלום לרעת נכדתו ובנה.

ד בבוא בת־שבע לפני דוד, היא אומרת, בין היתר: "ואתה אדני המלך עיני כל ישראל

25. גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 158-159. בדבר השפעת השבועה על בחירת היורש, ראה: שי זלבסקי, "המאבק על המלוכה בין אדוניהו ושלמה", עמ' 498-501.

26. ראה, גרסיאל, ראשית מלכות שלמה, עמ' 81 ואילך.

27. פייגין, מסתרי העבר, עמ' 184.

28. פי נאמן, "שבועת דוד וצואתו", עמ' 70-76; ארליך, מקרא כפשוטו, כרך ב' עמ' 264.

29. שם, "שבועת דוד וצואתו", עמ' 70 ואילך.

עליך להגיד להם מי ישב על כסא אדני המלך אחריו". מכאן שעד כה לא גילה דוד את דעתו במי בחר ליורש כסאו.

ה) בשיחת דוד ונתן הנביא משתמש האחרון בכל כוח דיבורו המליצי לקומם את המלך נגד בנו "המורד" ולהפחידו ברמו על העמדה המתנגדת לאדוניהו, שנקט מפקד גדוד הזרים, בניהו בן יהוידע, משענו הצבאי האישי של דוד. ואילו עניין השבועה, שהפרתה כה חמורה בעיני הנביא, אינו מוזכר אף ברמו. לעומת זאת, חוזר גם הוא על כל דברי בת-שבע, כי בחירת היורש תלויה גם עתה אך ורק ברצונו של המלך. ואם כן, השבועה מה תהא עליה?

אנו דוחים את הטענות, בעיקר של הטוענים³⁰, כי המלך הזקן, רפה אוניס ונתון להשפעת בת-שבע, היה קרבן של קנוניה חדרנית. מתוך הכתובים עולה דווקא תמונה שונה מאשר של מלך "רפה שכל וחסר כוח הבחנה".

אשר לדבר השבועה לדעתנו הייתה קיימת שבועה שניתנה במעמד פרטי, וכי אי-הזכרתה אינה הוכחה שלא הייתה קיימת. אנו מבססים את הנחתנו על הכתוב: "וישבע המלך ויאמר, חי ה' אשר פדה את נפשי מכל צרה. כי כאשר נשבעתי לך בה' אלוקי ישראל לאמר כי שלמה בנך ימלוך אחרי והוא ישב על כסאי תחתי, כי כן אעשה היום הזה" (שם, כט-ל). הזכרת השבועה בפי דוד בלשון עבר מלמדת שהייתה שבועה זו. אין אנו מקבלים את הדעה שהשבועה הייתה ידועה למקורבי המלך והדלפתה גרמה למרד אבשלום, שהרי אם כן, כיצד אפשר להסביר את הצטרפותו של אחיתופל למחנה אבשלום³¹? גם אם נקבל את הדעה שאחיתופל סבה של בת-שבע היה, ייתכן להסביר את הצטרפותו של זה למחנהו של אבשלום בחשדותיו כלפי דוד שלא יקיים את שבועתו, שבועה שלא ניתן לה פרסום.

אנו משערים שנתן הנביא ידע על השבועה מלבד בת-שבע. לדעתנו, אין להביא ראיה לטענה שלא הייתה שבועה מן העובדה כי לא בת-שבע היא שהזכירה את השבועה אלא הדברים הושמו בפה על-ידי נתן הנביא. נראה לומר שבת-שבע לא עמדה על חומרת המצב שנבע ממעשהו של אדוניהו ולא על תוצאותיו האפשרויות לחייה ולחיי בנה שלמה, כדברי זלבסקי³², "הרי איש לא היה בטוח כלל וכלל שדוד יקיים את שבועתו הלכה למעשה, במיוחד כאשר לא מנע מאדוניהו להופיע כלפי חוץ כירש העצר (שם ה-ו). עד לרגע האחרון לא נתן המלך פומבי להבטחה ששלמה ימלוך אחריו. גם אם בת-שבע חייתה כל העת בהרגשה שבנה ימלוך אחרי דוד כפי שהבטיח לה בעלה, הרי הספק החל מכרסם בלבה כאשר נודע שאדוניהו בן חגית הוכרז למלך והוא חוגג את נצחונו המלא בעין-רוגל, ושמה שינה דוד את דעתו ברגע האחרון והחליט להמליך את אדוניהו למלך אחריו, ומה טעם יש עוד בהליכה לדוד, כאשר מצוות המלך אין להשיב". יש גם הצדקה להאצת נתן בבת-שבע ללכת אל דוד, שהרי מחדש הוא דבר שאין היא יודעת, העשוי לשנות את פני הדברים. נתן מגלה לבת-שבע שאדוניהו הומלך על דעת עצמו ללא הסכמת אביו (שם יא).

על נימוקו השני של נאמן יש להשיב, כי על סמך הדיוק בלשון הכתוב שלא נאמר לך **והזכרת**, אין לקבוע שלא הייתה שבועה. האם לשון "אמירה" אין בה מן ההזכרה? לדבריו, כי מן הפסוק "ואתה אדוני המלך עיני כל ישראל נשואות עליך להגיד להם, מי ישב

30. ראה: י' מהלמן, "דוד המלך" (קווים לאישיותו) בקובץ: עוז לדוד, עמ' 241.

31. לגבי הקשר בין בת-שבע לאחיתופל והדעות בעניין זה, ראה: ז' יעבץ, תולדות ישראל, כרך שני, ירושלים תרפ"ז, עמ' 27; א' בורשטיין, מחביוני העבר, עמ' 11; מ"צ סגל, ספר שמואל, עמ' שכיז.

32. זלבסקי, "המאבק על המלוכה", עמ' 494.

על כסא אדני המלך אחריו", "משתמע כי עד כה לא גילה את דעתו במי יבחר ליורש הכסא"³³, ייתכן להסביר כי כוונת הדברים היא שבת-שבע מבקשת מהמלך להכריז קבל עם ועדה על המלכת שלמה וקיום שבועתו אשר נשבע לה. נאמן גם מניח שאפשר לסובב את המלך בכחש. הכיצד? האם אפשר לעשות כן לדוד החכם והחשדן? יתרה מזו, האם נתן ובת-שבע לא שקלו את האפשרויות שדוד יגלה את האמת, ואז התוצאות תהיינה הרות אסון³⁴? מכל האמור לעיל יש לומר, שהייתה שבועה פרטית לבת-שבע בדבר המלכת בנה שלמה תחת דוד, והשבועה ניתנה במעמד פרטי והייתה ידועה לנתן ולבת-שבע³⁵.

אולם מתבקשת מאליה השאלה: כיצד נשבע דוד לבת-שבע ששלמה בנה יירש את כסאו והוא לא הבכור ולא המבוגר באחים? האם זו הייתה שבועה ברגע של חולשה, או משיקולים דתיים, מדיניים ולאומיים, מחושבים היטב? לפיכך נראה כי: (א) מאחר שמוסד המלוכה היה חדש בישראל וטרם נוצרו דפוסים וחוקים מחייבים בדבר הורשת המלוכה לבן הבכור, יכול היה דוד להעדיף את בנו שלמה מאדוניהו המבוגר ממנו, ובמיוחד כשלא היה הבכור אלא המבוגר שבאחים. (ב) אפשר אמנם שחוק הירושה חל גם על ירושת המלוכה, אולם דוד החליט להעדיף את שלמה משום שחשב את שלמה למוכשר בבניו והאמין שהוא ימשיך בדרכו. הד להשערה זו עולה מדברי הימים א כח ה, "ומכל בני כי רבים נתן לי ה', ויבחר בשלמה בני לשבת על כסא מלכות ה' על ישראל". ונתן הנביא מוסיף וקורא לו "ידידיה בעבור ה'" (שמ"ב יב כה). יש הרואים בזאת שהי מעביר את השלטון מן המגיע לו על-פי החוק ומוסרו לנבחר, כלומר יש בשינוי השם סמל של העברת השלטון³⁶. ונראים הדברים ששני המחנות הכירו יפה בסמכות זו של המלך דוד להחליט מי היורש.

שלב ההכרעה וטקס המלכת שלמה

פעילותו של נתן הנביא גרמה שדוד יודיע חד-משמעית, כי הוא מתכוון לקיים את שבועתו הפרטית לבת-שבע (שם כט-ל). אחרי כן ציווה דוד לצדוק הכהן, לנתן הנביא ולבניהו בן יהוידע להכתיר את שלמה, ומתואר טקס הכתרתו ומשיחתו של שלמה למלך³⁷, אשר כלל: (א) רכיבה על פרדת המלך; (ב) ליווי של יחידת הכרתי והפלתי; (ג) ירידה למעיין גיחון; (ד) משיחה בשמן המשחה על-ידי צדוק הכהן³⁸; (ה) תקיעה בשופר; (ו) קריאה: "יחי המלך שלמה"; (ז) תהלוכה לכיוון בית-המלך; (ח) ישיבה על כסא המלכות; (ט) טקס הברכות.

הידיעה בדבר הכרעת דוד והמלכת שלמה הובאה למחנה אדוניהו על-ידי יונתן בן אביתר הכהן, ומיד התחילה המהומה במחנה אדוניהו: הקרואים אל הזבח נפוצו לכל עבר, בחרדה, ואילו אדוניהו ביקש למלט נפשו ממוות, נס אל המזבח ואחז בקרנותיו, שכן ידע שזוהו מפלטו האחרון.

33. נאמן, שבועת דוד, עמ' 74.

34. זלבסקי, "המאבק על המלוכה", עמ' 494-495.

35. גרסיאל, "יראשית מלוכת שלמה", עמ' 27, 65; טיברגר שלמה, עמ' 113.

36. לשינוי השם ראה: מלי"ב כג לד; מלי"ב ד יז.

37. לעניין הכתרה והמשחת המלך, ראה: "לייור, תולדות בית דוד מחורבן ממלכת יהודה ועד לאחר חורבן בית שני, ירושלים תשי"ט, עמ' 51 ואילך.

38. דוד מצווה לצדוק הכהן ונתן הנביא למשוח את שלמה (פס' לב), צדוק מושח את שלמה (פס' לט).

יריבי שלמה ואחריתם

בסיום השלב הראשון במאבק בין היריבים איננו שומעים מאומה על המשכו. בפרק ב בא תיאור צוואתו של דוד לשלמה (מל"א ב א-ט). יש הרואים שתי סיבות לשקט מוזר זה: א) כל זמן ששלמה לא נתבסס בשלטונו, לא חפץ להעיר על עצמו התקוממות של המנוצחים³⁹. כלומר: שלמה נקט צעד של "הפסקת אש" עד לביסוס שלטונו, ורק אחרי כן הכריע באופן סופי את המאבק בהענשת מתנגדיו ובראשם אדוניהו. ב) שלמה חשש מתגובת אביו, אשר חיבתו לבניו הייתה מן המפורסמות, וקשה להעלות על הדעת, שהיה מניח לשלמה להמית את אדוניהו אחיו ולגרש את אביתר מירושלים.

מאידך גיסא, אדוניהו לא יכול היה לארגן מרד כל עוד אביו בחיים ושלמה מושל בחסותו. בפרק הזמן שמהמלכת שלמה ועד מות דוד⁴⁰ הצליח שלמה לבסס את שלטונו הן בקרב הצבא והן במינוי תומכיו והדחת מתנגדיו מתפקידי מפתח בממלכה, אם כי לא ערך שינויים דרסטיים שעלולים היו לעורר התנגדות כלשהי מצד דוד. נראה שאדוניהו המתין למות אביו לחידוש המאבק, וראיה לדבר – בקשתו את אבישג השונמית לאשה. אדוניהו קיווה כנראה שעם מות אביו יעלה בידו לשנות את פני הדברים, ולתפוס את כס המלוכה על סמך טענותיו המשפטיות והישענותו על דעת הקהל. הדיס לתקווה זו אנו מוצאים בבקשתו המיתממת מבת־שבע להעביר לשלמה את בקשתו לקחת לאשה את אבישג השונמית, פילגש המלך, (ב יז) בציינו: "את ידעת כי לי היתה המלוכה ועלי שמו כל ישראל פניהם למלך, ותסב המלוכה ותהי לאחי כי מה' היתה לו" (ב טו). הבקשה מוצגת כתמימה, במיוחד כשהיא מסתיימת בהשלמה כביכול עם המצב, "כי מה' היתה לו". יש לראות במעשה זה של אדוניהו ניסיון אחרון, מחוכם למדי, להשיג את המלוכה. את משמעות הבקשה הבין רק שלמה: "ולמה את שאלת את אבישג השונמית לאדוניהו ושאלו את המלוכה... ולו ולאביתר הכהן וליואב בן צרויה" (שם, כב). תגובת שלמה לא איחרה לבוא: בוא ביום הוצא אדוניהו להורג בידי בניהו בן יהוידע בפקודתו המפורשת של שלמה (שם כג-כו). אין לנו כל עדות או רמז, שתומכי אדוניהו בשלב הראשון נטלו חלק כל שהוא במעשהו בשלב ביניים זה. למעשה, איננו שומעים עוד על קיומו של "מחנה" אדוניהו. על־כן נראה, שתומכי אדוניהו ראו במלכותו של שלמה עובדה מוגמרת מיד לאחר השלב הראשון.

אביתר הכהן

לבו של שלמה לא נתן לו: לפגוע באביתר הכהן, משני טעמים: האחד דתי והשני רגשי: א) "נשאת את ארון ה' האלוקים" (שם ב כו). ב) "התענית בכל אשר התענה אביו" (שם שם). תחת זאת גירשו שלמה מהיות כהן לה' בירושלים, אך לא שכח לציין לפניו את העובדה "כי בן מות אתה", ושלחו מעל פניו אל ענתות אשר בארץ בנימין. צעד זה של שלמה היה מפוקח מאוד, שכן בארץ בנימין לא יכול אביתר למצוא לו מהלכים, לארגן מרד נגד שלמה בסביבה עוינת, בשל טבח כהני נוב על־ידי שאול. היו רגשות שטרם נשכחו משריד אותה משפחה. שלמה הוסיף עוד נימוק בגרשו את אביתר, נימוק בעל אופי דתי – קיום נבואת אחיה השילוני על בית עלי (שמ"א ב ל).

39. גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 173.

40. יש הגורסים ששלמה מלך שלוש שנים תחת חסותו של דוד עד למותו. וראה: חי תדמור, "כרונולוגיה" אנצמ"ק, ד', עמ' 300-302; שי ייבין, אנצמ"ק ב, עמ' 639.

יואב

השמועה בדבר מות אדוניהו וגירוש אביתר הכהן אל ענתות הגיעה אל יואב, וזה מיהר להסיק את המסקנה, שהדרך היחידה שנתרה לו להציל את נפשו היא לנוס אל אוהל ה' ולהחזיק בקרנות המזבח. גם צעד זה לא הועיל לו מאומה, והוא הוצא להורג בהחזיקו בקרנות המזבח.

גם אם נקבל את ההנחה שכבר בשלב הביניים הודח יואב מתפקידו⁴¹, סיבת מותו שנויה במחלוקת: האם הומת יואב על-ידי שליחי שלמה בתור מי שגאל דם שלא כדין, או בתור מורד פוליטי⁴²? מסקנתו של גבריהו היא, שיואב הומת כדין מורד, על סמך העובדה שאין הקבלה בין צוואת דוד בעניין יואב לביצועה ע"י שלמה. שלמה ציווה לפגוע ביואב ולקבור אותו במדבר, מבלי להביאו לקבר אביו. "שלמה נוהג ביואב לפי המנהג שבקללת מפיר הברית ובהתאם למנהג המחמיר להוציא אל מחוץ לעיר את עצמות הרוצחים"⁴³. אנו מניחים ששלמה חייב היה לבצע צעד זה, שכן ראה ביואב אויב מסוכן ביותר למלכותו. נראה לנו ששלמה חשש מיואב ומכוח השפעתו על הצבא, שעליו פיקד במשך שנים רבות. ולא בכדי חוזרת ההוראה בצוואת אביו לגבי יואב: "ועשית כחכמתך".

סיכום

עמדנו על הבחינה של מאפייני המאבק בין שלמה לאדוניהו על כס המלוכה. בצדדים לסכסוך תמכו מחנות שהיו מורכבים מדמויות שונות ובלטו בהם אישים ידועים, שהיו להם מניעים לתמיכתם ולהצטרפותם לנושא תמיכתם. מניעי, התומכים היו שונים. מהם מניעים אישיים (יואב ואביתר במחנה אדוניהו), ובחלקם מניעים מוסריים-עקיבים (נתן בשלמה). על מניעים אלו יש להוסיף כי גם אלמנטים צפוניים ודרומיים באו לידי ביטוי במאבק זה.

אדוניהו לא השכיל להמתין להכרזת אביו דוד בדבר היורש, ומיהר לערוך זבח בעין-רוגל, שאליו הזמין רק את מחנה תומכיו. במעשהו זה לא מרד אדוניהו, אלא ביקש "ללחוץ" על דוד להכריז עליו כיוורש.

מנגד הופיעו נתן הנביא ובת-שבע לפני דוד, והאיצו בו להכריז ברורות על שלמה כיוורש, בת-שבע הזכירה לדוד את השבועה הפרטית שנשבע לה, כי שלמה בנה יירש את כס המלוכה. השבועה ניתנה לה במעמד פרטי כפיצוי על העול שדוד גרם לה. דוד הכריז על שלמה וזה הומלך, ובזאת הוכרע המאבק למעשה. לאחר מות דוד עוד ניסה אדוניהו לחדש את מאבקו בדרך ערמה, אך שלמה הבין את כוונתו וחרץ את גזר דינו למוות. שלמה לא הסתפק בהוצאתו להורג של אדוניהו, אלא הוציא להורג גם את יואב ובכך הגיע המאבק לסופו.

41. גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 176 ואילך.

42. גבריהו, ברית דוד, עמ' 140-150.

43. שם, עמ' 153-154.